

DE

Waarom

DWALING

we bewust

VAN DE

moeten omgaan

BEELDEN

met de traditie

STORMER

KOEN LEMMENS

Lannoo

‘Elk van onze handelingen herhaalt een rite van onze verste voorouders en anticipeert tegelijk op het handelen van toekomstige geslachten; zelfs de eenzaamste ervaring van ons hart is de aankondiging of de echo van voorbije of toekomstige hartstochten.’

KLAUS MANN, *Het keerpunt*

‘... une communauté humaine ne peut exister comme telle et assurer sa survie que dans la mesure où elle reproduit en permanence du lien. Ce qui suppose naturellement entre ses membres ce minimum de langage commun et de normes culturelles communes à défaut duquel les pratiques d’entraide et de solidarité quotidiennes sur lesquelles repose le lien social (...) laissent inévitablement la place au règne du “chacun-pour-soi” et à la guerre de tous contre tous.’

JEAN-CLAUDE MICHÉA, *Le loup dans la bergerie*

‘De mensen maken hun eigen geschiedenis, maar zij maken die niet uit vrije wil, niet onder zelfgekozen, maar onder rechtstreeks aangetroffen, gegeven en overgeleverde omstandigheden. De traditie van alle dode geslachten drukt als een zware last op de hersenen van de levenden. En juist wanneer zij er mee bezig schijnen, zichzelf en de dingen om te wentelen, iets te scheppen, wat nog niet heeft bestaan, juist in zulke tijdperken van revolutionaire crisis, roepen zij angstig de geesten van het verleden tot hun dienst op, ontlenen aan hen namen, strijdparken, kostuums, om in deze oude eerwaardige vermomming en in deze geleende taal het nieuwe bedrijf van de wereldgeschiedenis op te voeren.’¹

KARL MARX, *De achttiende Brumaire van Louis Bonaparte*

INHOUD

- 11 PROLOOG: HET MISSAAL VAN MIJN MOEDER**
15 INLEIDING
- 21 | I. DANKBAARHEID ALS MAATSCHAPPIJMODEL**
Waarom links niet noodzakelijk progressief is
- 45 | II. PROVINCIALE KOSMOPOLIETEN**
Over geglobaliseerde navelstaarders en dorpen met heimwee
- 71 | III. 'GEWOON JEZELF ZIJN'**
Het individu als persoonlijk en maatschappelijk construct
- 93 | IV. EEN CANON VOOR VLAANDEREN**
Om te weten wie we willen worden, moeten we weten wie we waren
- 117 | V. ONDERWIJS EN EMANCIPATIE**
'Trek mij uit de Vlaamse klei'
- 143 | VI. DE SCHOOL ALS CONSERVATOR**
Koorddans en een kenniskloof
- 169 | VII. LEVENSBESCHOUWING, ETHIEK EN FILOSOFIE OP SCHOOL**
Onwetendheid in stand gehouden door een levensbeschouwelijke oligarchie
- 191 | VIII. TAAL ALS GEMEENSCHAPPELIJK CULTUREEL ERFGOED**
Tussen depolitiseren en politiseren
- 213 | IX. DE TOEKOMST ALS MOREEL BAKEN**
Het verleden veroordeeld door het heden
- 235 | X. TRADITIE: VOORTKABELLENDE VERANDERING**
Kiezeltjes in de rivier gooien om de bedding te verleggen
- 257 CONCLUSIE**
261 EPILOOG: DE KOERSFIETS VAN MIJN GROOTVADER
263 DANKWOORD
- 266 EINDNOTEN**

PROLOOG
**HET MISSAAL
VAN MIJN MOEDER**

Enige jaren geleden ruimde mijn moeder de werkkamer wat op, en haar aandacht werd getrokken door enkele objecten die ze bijzonder liefhad, ook al had zij ze dan al een hele poos niet meer in handen gehad. Oude spullen, degelijk materiaal, niks bijzonders en desondanks toch zo speciaal. Ze had ze goed bewaard, was er zorgvuldig mee omgesprongen omdat ze er door de jaren heen zo aan gehecht was geraakt.

Toen ik toevallig langskwam, liet ze me ze zien. ‘Kijk’, zei ze, en ze wees me op een in kalfsleder gebonden missaal, goud op snee. ‘Gekregen van Flup, voor mijn plechtige communie.’ En ze toonde me een gouden armbandje, ‘gekregen toen ik achttien werd van oma’.

Het zijn erfstukken, objecten die al een hele tijd geen praktische betekenis meer voor haar hebben, maar waarvan de emotionele waarde groot is. De gulle schenker is erg oud of is er zelfs al lang niet meer, maar de voorwerpen houden de herinnering levendig. De oude mensen gaan voorbij, zeker, maar de dingen nemen er blijkbaar toch hun tijd voor.

Ik ken de familiegeschiedenis intussen goed. De cadeaus die mijn moeder kreeg, moeten destijds voor mijn familie nogal aanzienlijk geweest zijn.

Oma was rijk noch arm, al ontbrak het haar aan niks. Zij zal die armband wel zonder al te veel problemen hebben kunnen schenken. Flup, dat is een ander verhaal. Hij was een erg lieve en bescheiden, maar kwetsbare man, fysiek niet al te sterk, mentaal niet zonder zorgen. Een mijnwerker met een hard leven, die zoals alle kompels zijn loon niet bepaald cadeau kreeg. Dat mismaal heeft hij niet zonder zware inspanning kunnen kopen.

Het zette mij aan het denken. Welke objecten en geschenken van mijn kindertijd zou ik nog kunnen koesteren en trots kunnen tonen aan mijn zoon? Laat staan over dertig jaar. Toch heb ik als kind zeker niet minder gekregen, integendeel zelfs. Het gebied waar mijn moeder opgroeide, was decennialang getekend door relatief grote sociaal-economische achterstand.

Zo goed als elke familie had haar seizoenarbeiders gekend – Walenmannen, fossemannen, of hoe ze ook genoemd werden –, die als arbeidsmigrant naar Wallonië trokken om er te werken. Velen besloten mettertijd om er zich te vestigen. Anderen bleven pendelen en hadden een zwaar en gevaarlijk leven. In de familie van mijn moeder is Marcinelle niet zomaar de naam van een grauwe randgemeente van Charleroi of het hart van de grootse gelijknamige school van Belgische striptekenaars. Het is een lieu de mémoire, een plaats waar wij doden te betreuren hebben. Op de binnenplaats van het *Bois du Cazier*, de noodlottige

koolmijn waar de grootste mijnramp uit de Belgische geschiedenis zich afspeelde, staat een gedenksteen met de namen van de 262 doden. Een van hen is Albert Van Hoof. *'Onzen Bekke'*, zoals mijn overgrootmoeder dan zei over haar broer, *'is in de put gebleven.'*

De economische achterstelling was in mijn kindertijd gelukkig verdwenen. De vooruitgang had iedereen welvaart gebracht, en de kinderen genoten daar volop van mee. De zuinigheid die de kindertijd van mijn moeder en haar generatiegenoten getekend had, was ingeruild voor een ontspannen, zij het geenszins overdadig, consumeren.

Maar net zoals bij veel van mijn generatiegenoten werden de rites de passage wat gerelativeerd. Hier geen in leer gebonden boeken, mechanisch horloge of gouden vulpen meer. Wel wat intussen compleet verouderde elektronica en wat geld – daar kunnen de kinderen zelf mee doen wat ze willen, dat vinden ze vast leuker.

Destijds wel, ja. Mijn altijd rationele vader, die zelf nota bene van een tante op zijn twaalfde een aartslelijk koffieservies in Delfts blauw kreeg, wist het wel: heb jij er toen plezier aan beleefd? Dat had ik, en nog geen klein beetje. Welaan dan, wat is dan nu het probleem? Tja, hij had natuurlijk nooit enige lol gehad aan die verzameling geblauwd porselein. Toen niet, nu niet.

Maar toch bleef het me fascineren: welke duurzame voorwerpen zou ik later nog met enige vertedering ter hand nemen, en welke zou ik op mijn beurt aan de volgende generaties nalaten? Tijdloze degelijkheid of snel gedateerde wegwerpstoffen?

Achteraf bekeken is dat wat ouder worden met me deed. Plots werd ik me bewust van het feit dat ik ook maar een schakel was in een lange keten, tussen de voorgangers en de opvolgers. Het is een verschrikkelijk banale gedachte, maar het was een diepbeleefde gewaarwording. En de aanzet om eens wat dieper na te denken over die onzichtbare band tussen de generaties, maar ook over het belangrijke gebaar van de overdracht en over de inspanningen die voorgangers zich getroostten opdat hun opvolgers comfortabeler door het leven zouden kunnen stappen.

INLEIDING

Essays zijn wat ze zijn: pogingen om op persoonlijke, kritische en hopelijk originele wijze over een onderwerp na te denken en te schrijven. De auteur ervan tracht geen wetenschappelijke waarheid te verkondigen, noch met stellige zekerheid inzichten aan de lezer op te dringen. Wat zij of hij wel doet, is een terrein verkennen: onbekommerd, enkel gewaagd met wat kennis en denkkraft, wellicht puttend uit eigen, soms erg persoonlijke ervaringen, leunend op de inzichten en het werk van anderen. Ook in deze bundel staan representativiteit en wetenschappelijke rigueur niet voorop. Ik heb beschouwende essays willen schrijven, geen wetenschappelijke. Wie daarnaar op zoek is, moet maar wetenschappelijke tijdschriften raadplegen. Bovendien behoren vele thema's niet tot mijn wetenschappelijke expertise. Wat ik kan bieden, is het perspectief van een geïnteresseerde en betrokken buitenstaander. Hopelijk is dat verfrissend, maar het blijft een poging. *Un essai*.

Mijn ambitie is niet om de lezer koste wat het wil te overtuigen van een bepaald uitgangspunt of inzicht. De enige wens is om de lezer via reflectie over actuele thema's, soms wat provocerend, soms ongetwijfeld veel te breed inzetend, uit te nodigen om mee te denken en hem of haar van argumenten te voor-

zien. Argumenten die het debat hopelijk verrijken en die de lezer misschien sterken in zijn eigen opvattingen, doen twijfelen of mogelijk van overtuiging doen veranderen. Wat ook het eindresultaat is, dat doet er niet toe, het enige wat voor mij telt is het denkplezier. Als de lezer evenveel intellectuele voldoening vindt in de lectuur van deze bundel als ik had bij de redactie ervan, is mijn missie geslaagd.

Pas bij het schrijven over op het eerste gezicht erg diverse onderwerpen, tekende er zich een patroon af. Gaandeweg werd me zonder meer duidelijk dat aan deze reflecties over onderwijs, politiek, een historische canon enzovoort, een diepere problematiek ten grondslag lag. Waar het over gaat is overdracht. Het overdragen, naar het woord van de gewezen Nederlandse sociaaldemocratische premier Joop den Uyl, van 'kennis, macht en inkomen' tussen de leden van eenzelfde generatie, maar vooral ook tussen de generaties. Deze bundel had net zo goed een andere titel kunnen hebben. 'Transfereren' bijvoorbeeld, wat niet meer wil zeggen dan overdragen. Maar met wat goede wil kun je hem ook lezen als 'transfereren'. Even een andere cesuur en een andere betekenis komt bloot te liggen. Want meer dan wat bedenkingen over overdracht, wil deze bundel een ode zijn aan die overdracht. Als ik vandaag ben wie ik ben, dan is dat enkel en alleen te danken aan overdracht. Alles dank ik daaraan. Maar je kunt overdracht ook weer 'tradi-

tie' noemen, en dan komt er nog een element bij in de discussie. Want traditie suggereert een gehechtheid aan wat voorafging, en die botst dan weer op het recht van elke generatie om voor zichzelf de omstandigheden te scheppen waarin ze wil leven.

De transfer vormt ook een ideaal aanknopingspunt om naar veel contemporaine problemen te kijken. De vragen die de overdracht van kennis, van cultuur, van rijkdom oproept, hangen onlosmakelijk samen met andere vraagstukken, die ik niet noodzakelijk allemaal in deze bundel behandel, maar die wel centraal staan in het maatschappelijk debat. Een transfer is een beweging tussen twee of meer groepen, dus moeten we bepalen welke groepen dat zijn. Dan gaat het dus om grensafbakening en overidentiteit. Het gaat ook over de vraag met wie we ons verbonden voelen, en dus gaat het om gemeenschapsafbakening. Geen overdracht zonder inhoud. We moeten ons daarom afvragen wat we willen overdragen en wat niet (noodzakelijk). En dus rijst de vraag wat dat te transfereren erfgoed dan wel mag zijn. Onvermijdelijk duikt ook de vraag op hoe we die overdracht wensen te realiseren: is dat iets voor de samenleving, verwachten we dat de publieke overheden er een rol in spelen, of laten we dit volledig over aan de individuen? En dus roept het debat vragen op over de rol van de overheid, de civil society, het individu. Bij overdracht denken we wellicht vaak aan

cultuuroverdracht, misschien aan kennisoverdracht, maar ik zie het ruimer. Ook de sociale zekerheid is een vorm, wat mij betreft een essentiële vorm, van overdracht. Ik vond dan ook dat de sociaal-economische dimensie niet onderbelicht mocht blijven.

Deze bundel bevat in totaal tien essays, die op zichzelf kunnen staan, maar toch ook alle verbonden zijn. Het gaat om wie we zijn, als individuen, maar ook als leden van een ruimer sociaal en vooral cultureel verband. Die band met de anderen is belangrijk: moeten we dankbaar zijn voor die relatie met de ander, en hoe moeten we ermee omspringen? In feite heeft dit boek impliciet drie grotere delen.

In de eerste groep essays zal ik vooral stilstaan bij de vragen over wie we zijn en hoe we ons verhouden tot onze voorgangers. In het eerste essay zal ik dieper ingaan op de deugd van de dankbaarheid en uitleggen waarom het niet per se merkwaardig is dat mensen sociaal-economisch tamelijk progressief zijn, terwijl ze op sociaal en cultureel vlak misschien eerder gematigd tot zelfs conservatief zijn. Je wilt deelhebben aan het collectieve erfgoed, dat is de progressieve dimensie, maar precies het beeld van het erfgoed legt ook een bewarende en dus een eerder behoudsgezinde dimensie bloot. Het tweede essay werkt dit gegeven verder uit in de context van de groeiende tegenstelling tussen stad en platteland. Ik benadruk daarin hoeveel dedain er geslopen is in de wijze waarop progressieve stedelingen naar

de plattelanders kijken en vraag me af of dat wel in overeenstemming te brengen is met de historische praktijk van het progressieve denken. In het derde essay sta ik stil bij het concept ‘identiteit’, vanuit de gedachte dat ze ook, veel meer misschien dan we willen aanvaarden, bepaald wordt vanuit de sociale context.

De tweede groep essays spitst zich vervolgens toe op de instrumenten die voor de overdracht fundamenteel zijn. Het accent komt dan meer te liggen op de cultuuroverdracht, aangezien juist cultuur een essentieel element is van de intergenerationele band. Zo bespreek ik in het vierde essay het idee van een canon, wijd ik in het vijfde en het zesde opstel uit over onderwijs, ga ik in het zevende dieper in op onderricht over religie en levensbeschouwing en in het achtste op het belang van taal.

Het laatste deel omvat twee stukken over de concepten die in wezen voortdurend op de achtergrond aanwezig zijn. Het gaat dan meer precies om de manier waarop we oordelen over het verleden, vaak aan de hand van morele criteria die van recenter datum zijn (essay negen). Ik rond het boek af met enkele opmerkingen over hoe traditie vandaag als identiteitsmarker aanleiding kan geven tot spanningen.

Ik heb dankzij dit schrijfsproces ook beter zicht gekregen op wie ik zelf ben en op mijn eigen mens- en wereldbeeld. Daarvoor ben ik de lezer nu al dankbaar. Schrijven, zo mocht ik deze keer ervaren, is niet noodza-

kelijk een eenzame en op de eigen navel sturende bezigheid. Het is ditmaal een denkbeeldige dialoog geweest met de andere leden van de gemeenschap, waardoor mijn eigen overtuigingen, ideeën en contradicties aan de oppervlakte kwamen. Ik heb ze in alle openheid en intellectuele eerlijkheid willen prijsgeven.

De Poolse filosoof Leszek Kołakowski schreef ooit een bruisende bijdrage waarin hij uitlegde waarom je als burger prima een liberale-conservatieve-socialist kon zijn. Ik denk dat hij gelijk heeft. Klein probleem, de man schreef die tekst in 1978.² We zijn nu zoveel decennia verder. Loop ik dan niet een heel klein beetje achter?

Ik beken, ik ben ook maar het product van een opvoeding in het laatste kwart van de voorbije eeuw. U mag nu keihard 'Oké boomer' naar mij roepen.

Maar de wereld van gisteren had zo zijn discrete charmes.

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Vormgeving: Mario Debaene

Auteursfoto: © Aurélie Geurts

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2021 en Koen Lemmens

D/2021/45/255 - ISBN 978 94 014 7233 3 - NUR 320/740

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.